

Савенко О. П.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератур

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У РЕЦЕПЦІЇ МИХАЙЛА КОВАЛИНСЬКОГО

Анотація. У статті розглядається книга Михайла Ковалинського «Григорій Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста)» з метою окреслити у рецепції його першого біографа, учня і друга грані творчої особистості українського філософа, поета і педагога. Книга була написана після смерті Сковороди. Ковалинський ставив тут дві мети: по-перше, спростувати вигадки про життя, погляди і творчі пошуки свого учителя з боку його численних недругів, розвінчати міфи та легенди, які з'явилися ще за життя філософа і поета; по-друге, подати реалістичну характеристику його особистості. Стаття побудована на твердженнях, спостереженнях і враженнях учня про свого учителя з подальшими авторськими роз'ясненнями і коментарями. Ковалинський вбачав у характері Сковороди такі риси його неординарної особистості: добродієність, лагідність вдачі, працелюбність, терпіння (толерантність), благодієність, простота звичаїв і поведінки, чистосердечність, стриманість, схильність до інтелектуальних бесід, скромність, скептицизм до марного життя. Кожна з цих виділених біографом властивостей характеру Сковороди обґрунтована посиланнями на автора та сучасну наукову літературу. Ковалинський порівнює Сковороду з європейським вченим Д. Мейнгардом на основі спільної риси – вченості, у якій поєднувалися дві ідеї, контрастні за своїм спрямуванням: наукового підходу та християнського життя. Сковорода у рецепції його учня Михайла Ковалинського володів набором чеснот, які є за своєю природою і сенсом християнськими, визначеними у Святому письмі. З'ясовано, що роль, котру в житті обрав для себе сам Сковорода – це роль «самітника». Визначено, що стиль життя та життєві погляди письменника сформували його образ людини-абстинента.

Ключові слова: Ковалинський, Сковорода, біографія, творча особистість, риси характеру, християнські чесноти, християнська мораль.

Постановка проблеми. Питання рецепції творчої особистості письменника у сучасному українському літературознавстві стає все актуальнішим. Науковці ставлять за мету з'ясувати чинники формування творчої особистості, які сприяють розвитку креативних здібностей, шукають взаємозв'язок таланту та особистісних рис характеру письменника. Особливий інтерес викликають дослідження про неординарні постаті в українській літературі, до яких належить філософ і поет Григорій Савич Сковорода (1722–1794), про якого ще за його життя творилися міфи та легенди, заступаючи іноді реальну біографію та притаманні йому риси характеру. Значну цінність у відтворенні життєвого портрета Сковороди є свідчення та міркування сучасників письменника, котрі «по свіжих слідах» набагато достовірніше, ніж пізніші дослідники, відтво-

рили його особистість. До таких належить учень та близький друг Сковороди Михайло Ковалинський, враження і думки якого і тепер є актуальними з погляду вивчення особистості українського любомудра.

Аналіз досліджень на обрану тему. Окремих розвідок про психологію літературної творчості Григорія Сковороди немає, але про психологічні риси та творчий портрет письменника писали майже всі: біографи, філософи, педагоги, літературознавці. Серед них можна виділити таких, як А. Ніженець, Д. Багалій, Л. Махновець, В. Нічик, І. Іваньо та інші. Проте всі вони навколо Сковороди витворювали своєрідний ореол святості. Про це пише В. Шевчук: «Він ніби персонаж милої казки про мандрованця, котрий відрікся благ мирських, чинів, не мав власного даху над головою...» [1, с. 7]. Учені не одне століття в монографіях та різного роду наукових дослідженнях подають образ Сковороди як літературного героя, витворюючи таким чином образ «дивакуватого філософа-поета». В. Шевчук у книзі «Пізнаний і непізнаний Сфінкс. Григорій Сковорода сучасними очима: розмисли» підтверджує цю думку: «Він, може, й приваблює людей оцією своєю відстороненістю, нетиповістю, отже, й перетворюється в такого собі героя-самітника, небуденну прояву, одне слово, легенду чи міт» [1, с. 7].

Мета статті. У статті ставиться мета визначити характерні риси творчої постаті давньоукраїнського автора барокової доби Григорія Сковороди у рецепції його учня Михайла Ковалинського.

Виклад основного матеріалу. Ковалинський Михайло Іванович – не тільки учень, а й найближчий друг та перший біограф Сковороди. Вони потоваришували та полюбили один одного у Харківському колеґіумі, де Григорій був викладачем, а Михайло – учнем. Навчання, розмови про літературу, про сенс та спосіб життя зблизили обох. Постійно між друзями відбувалося листування, у якому Сковорода ніби сповідувався своєму учневі, вбачаючи в ньому не лише близьку людину, а й свого духівника. Тому, не залишивши нащадків, Сковорода заповів усі ним написані твори М. Ковалинському. Це дає підстави стверджувати, що Михайло Іванович достеменно знав, яким був Сковорода насправді.

Заживши славу відомого мудреця та педагога при житті, Сковорода мав чимало недругів. Принаймні це фіксує його учень Ковалинський у книжці «Григорій Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста)». Так, на сторінці двадцятій вказано: «...а злоба озброїла на нього знаряддя свої в багатьох особах. Але рука Господа була з ним, і він перемагав нею всі наклепи навіть злих людей» [2, с. 20].

Наклепи та плітки переслідують письменника все його життя. Чимало його сучасників намагалися знецінити його

творчий та викладацький потенціал, як це було у Переяславському колегіумі, принизити його та дискредитувати. Причини такого негативного ставлення пояснюються нерозумінням простих обивателів стилю життя та філософської концепції Сквороди, а отже, визнаючи його не схожим на них, вважали письменника дивним чи навіть неадекватним.

Ковалинський зазначив, що «многі з його колишніх учнів, деякі зі знайомих і з кривих, які були тоді у Печерській Лаврі, напали на Сквороду, невідступно говорячи навколо: “Годі тобі блукати по світу!”» [2, с. 21]. А отже, тим самим визнавали нешаблонність життя Сквороди, який намагається не вижити у світі, а жити за велінням серця.

Далі Ковалинський знову згадує про те, як люди шкодили Сквороді: «Лжемудре високоумство, не маючи змоги шкодити йому, вжило другого знаряддя – наклепу» [2, с. 24]. Біограф відзначає, що за життя Скворода мав більше недругів, які не розуміли його філософії, не сприймали його особистісних якостей та темпераменту: «То і виводили природно, що він не має любові до ближнього, а тому і називали його мізантропом, себто людиноненависником» [2, с. 25]. З'ясовуючи природу терміну «мізантропія», М. Тофтун вказує, що такий тип людини «відзначається ненавистю до людини і людства, невдоволеністю загальноприйнятими шаблонами людського життя, презирством до моральних цінностей, до людських слабостей і пороків, які негласно культивуються громадською думкою» [3, с. 236]. За стереотипним мисленням, така особистість є черстою та холодною, але насправді це не так. Мізантроп потребує дружніх відносин, близькості та любові, але високо піднімає планку при виборі людей, яких підпускає близько до себе. Тому Сквороду вважали недружнім та гонористим, бо він нехтував спілкуванням з людьми, які сприймали його як «відому людину», аби похизуватися особистим знайомством з письменником, засвідчуючи цим фактом свою освіченість та великорозумність. Звичайно, Скворода терпіти цього не міг, інколи намагався конфліктувати та з'ясовувати відносини, але в основному уникав людей такого гатунку.

М. Ковалинський у своїй книзі стверджує, що «і добра, і зла слава розповсюджувалася про Сквороду по всій Україні (Правобережжі), по Малоросії (Лівобережжі) й далі. Многі гудили його, інші хвалили, а всі хотіли побачити, можливо, що за його дивацтво та надзвичайний спосіб життя, але небагато знали його таким, яким він у дійсності внутрішньо був» [2, с. 28]. Біограф висловив слушну думку про те, що у суспільстві XVIII століття сформувалося негативне уявлення про Сквороду як особистість. У психології натовпу письменник постав диваком, тобто людиною, яка своєю поведінкою і вчинками викликає здивування, критику та пересуд. Але яким був Скворода насправді, якими чеснотами володів та про що думав і мріяв, ніхто не знав.

М. Ковалинський, характеризуючи свого улюбленого вчителя, писав: «Оздобити своє життя стриманістю, задоволенням малим, ціломудрієм, лагідністю, трудолюбством, терпінням, благодуністю, простотою звичаїв, чистосердністю та залишити всі шукання суєтні...» [2, с. 13].

Учень Сквороди підбирає іменники, що уособлюють чесноти людини та є цінними та значимими для доброго християнина. Перша з них – «ціломудріє». Це слово церковнослов'янського походження, у сучасній літературній мові відоме як «добродіє». Сутність цієї чесноти означається як «позитивна моральна якість, зумовлена свідомістю і волею людини,

яка є узагальненою стійкою характеристикою людини, її способу життя, вчинків; якість, що характеризує готовність і здатність особистості свідомо і неухильно орієнтуватись у своїй діяльності та поведінці на принципи добра і справедливості» [3, с. 387]. Скворода, на думку Ковалинського, володіє християнською добродієстю, яка в свою чергу поділяється на Божу та моральну. До Божої чесноти належать віра, надія, любов, а до моральних – покора, послух, лагідність, щедрість, поміркованість. «Покора стосується честі людини, послух – її свободи, поміркованість – їжі і пиття, чистота – нашого тіла, ревність у доброму – праці» [3, с. 388].

Наступна риса, на яку вказує близький приятель Сквороди, це «лагідність» як християнська чеснота. Апостол Павло визначив лагідність як «плід духу» (Послання до галатів (5:22–23)). За християнським вченням, лагідність – це не поведінка, а стан розуму і серця.

«Трудолюбство – також чеснота, притаманна Сквороді. У сучасній літературній мові це слово перекладається як «працелюбність». Ця християнська чеснота – ще один зі шляхів до осягнення Бога. У книзі Ковалинського зазначено, що письменник «приймав працю, розташовував свої справи і забави, переміняв несподівано місце свого перебування» [2, с. 20]. «Терпіння», або толерантність, – риса характеру Сквороди, яку побачив та відзначив у письменника його учень. Вона означає повагу, прийняття і правильне розуміння культур інших народів, способів самовираження особистості, а з іншого боку «терпіння» – «це покірливо зносити біду, щось важке, неприємне, не протидіючи, не жаліючись» [3, с. 357]. Григорію Савичу більш притаманне друге значення цього терміну. Таке розуміння полягає у концепції самого письменника, філософа як ревного християнина, котрий має наслідувати ті чесноти, якими володів та був наділений син Божий Ісус Христос, терплячи страшні муки під час розп'яття.

«Благодуністю» як риса Сквороди означає у трактуванні Ковалинського сполуку двох слів «благо» та «душа». Письменник володіє благою, тобто доброю, душею. Творити благо, як це робив, на думку Ковалинського, його учитель, – це творити добро, бути прихильним до людей: «Робив знайомства, вступав у приязнь, приймав у дружбу свою і не рішався будь-що робити, що залежало б єдино від його власної волі й вибору» [2, с. 20].

«Чистосердністю» – це чеснота людини смиренної, як вказує Ковалинський. Скворода як добрий християнин має чисте серце, сповнене рішучістю виконувати Божих заповідей та щирою молитвою. Мати «чисте серце» – це не чинити гріхів, не вдаватися до пороків, які руйнують душевну міць та віддаляють від Бога. Скворода знав Біблію напам'ять, за свідченням Ковалинського, тому ревно дотримувався головних заповідей Святого Письма, де мовиться про методи очищення серця/душі від скверни, а саме: 1) молитва (преподобного Мойсея один брат запитав: «Що робити чоловікові, коли нападає на нього спокуса або ворожий помисел?» Старець відповів йому: «Тоді чоловік повинен із слізьми благати Господа про допомогу; і він скоро заспокоїться, якщо буде просити розумно, як Писання говорить: “Господь – мій помічник, і я не боюся, що зробить мені чоловік”» (Пс. 117:6); 2) спостереження за серцем і стримування його від гріхів («Сину, – навчає божественна премудрість, – серце своє стережи» (Пр. 4:23)); 3) труд тілесний: «пильні [працелюбні] багатства здобудуть» (Приповісті, 11:16); «Не буде ледачий пекти свого полу, а людина трудаща

набуде масток цінний» (Приповісті, 12:27); 4) бути на самоті, аби спілкуватися з Богом, знайти шлях до нього. Ковалинський у біографічній книзі зазначає, що для Сквороди «самотність сприяє міркуванням», аби знайти Істину.

Однією з визначальних рис Сквороди М. Ковалинський вважав його «стриманість». У психологічній науці такий тип людини має назву як абстинент. Це слово походить від латинського *abstinens*, род. відм. *abstinentis* – той, хто стримується. Найчастіше це вегетаріанці або натуралісти. За твердженням Ковалинського, Скворода «м'яса і риби не їв не через якість забобони, але по своєму внутрішньому стану» [2, с. 16], тобто був вегетаріанцем. Для абстинентів також характерна відмова від сексуальних зв'язків та сімейного життя (целібат), утримання від алкоголю та обмеження у їжі. Скворода так і не женився, про його жінок не має інформації, а також відсутні згадки про вживання письменником хмільних напоїв, і в їжі він себе строго обмежував (їв лише овочі, фрукти та молочні продукти).

Скворода – «скромний», за Ковалинським. Скромність – це ознака особистості, яка не бажає привертати увагу, демонструвати свої переваги або знання над іншими. Генеза скромності Сквороди – у його стриманості.

Скворода, на думку його учня, «словоохотний». Така лексема є застарілою і в сучасній українській літературній мові побутує у варіантах: «говіркий», «балакучий». Говірким письменник був лише у тій ситуації, коли його до того не змушували. Скворода сам визначав, з ким можна спілкуватися, а з ким категорично не варто ні вдаватися до дискусій, ні вести «любезної» розмови, коли немає для цього сприятливої обстановки та цікавих і благодушних людей. Ковалинський у біографічній книзі про Сквороду подає діалог письменника з Євдокимом Щербиніним, якому Григорій Савич зізнається: «І після багатьох іспитувань побачив, що не можу вдало представити в театрі світу цього ніякої особи, крім малого, безпечного, осамітненого; я цю роль обрав, взяв, і задоволений» [2, с. 22]. Скворода, порівнюючи світ з театром, ідентифікує себе як героя драматичного дійства. Ідея, що світ є театр, не була новою. Її запропонував відомий англійський письменник Шекспір у комедії «Як вам це сподобається». Роль, яку Скворода сам грає, – «осамітнений». Самотність для творчої людини є необхідним етапом самопізнання та самовизначення.

Вдаючись до аналогії, Ковалинський порівнює Сквороду з європейським вченим Д. Мейнгардом на основі спільної риси – вченості, у якій поєднувалися дві ідеї, контрастні за своїм спрямуванням: наукового підходу та християнського життя. Ковалинський писав, що Даніель Мейнгард «був такою мірою подібний рисами обличчя, поведінням, образом думок і даром слова до Сквороди, що можна було вважати його за найближчого кривого Григорія» [2, с. 27]. Мейнгард був астрономом, який у 1717 році опублікував у Берні невеличку книжку під назвою «Systematis physici» («Система фізики»), де розглянув на засадах геліоцентричної системи питання космографії [4, с. 250].

Висновок. Загалом кажучи, Григорій Савич Скворода у рецепції його учня Михайла Ковалинського володів наборо-

ром чеснот, які є за своєю природою і сенсом християнськими, визначеними у Святому письмі. До чеснот письменника належать: «ціломудріє», лагідність, трудолюбивість, терплячість, благодушність, чистосердність, веселість, бадьорість, легкість, рухливість, стриманність, скромність. З'ясовано, що роль, котру в житті обрав для себе сам Скворода – це роль «осамітненого». Визначено, що стиль життя та життєві погляди письменника сформували його образ людини-абстинента.

Література:

1. Шевчук В.О. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Скворода сучасними очима. Київ, 2008. 528 с.
2. Ковалинський М. Григорій Скворода: життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста. Лондон, 1956 URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24836/file.pdf> (дата звернення – 1.03.2023)
3. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир, 2014. 416 с.
4. Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць / за заг. ред. О. Петрука. Львів, 2016. 669 с.
5. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / Пер. І. Огієнко. Київ : Східноєвропейська гуманітарна місія, 2019. 1409 с.

Savenko O. The creative personality of Grigory Skovoroda at the reception of Mykhail Kovalynsky

Summary. The article examines Mykhailo Kovalynskyi's book "Gryhoriy Skovoroda (Life and Some Thoughts of a Ukrainian Philosopher-Spiritualist)" with the aim of outlining the facets of the creative personality of the Ukrainian philosopher, poet and teacher in the reception of his first biographer, student and friend. The book was written after Skovoroda's death. Kovalynskyi set two goals here: first, to disprove the fictions about the life, views and creative pursuits of his teacher by his numerous enemies, to debunk myths and legends that appeared during the life of the philosopher and poet; secondly, to present a realistic description of his personality. The article is based on the statements, observations and impressions of the student about his teacher with further author's explanations and comments. Kovalynskyi saw in the character of Skovoroda the following features of his extraordinary personality: integrity, meekness of disposition, hard work, patience (tolerance), benevolence, simplicity of customs and behavior, sincerity, restraint, tendency to intellectual conversations, modesty, skepticism of a vain life. Each of these features of Skovoroda's character highlighted by the biographer is substantiated by references to the author and modern scientific literature. Kovalynskyi compares Skovoroda with the European scientist D. Meingard on the basis of a common feature – science in which two ideas, contrasting in their direction, were combined: a scientific approach and a Christian life. Skovoroda, at the reception of his student Mykhailo Kovalynskyi, possessed a set of virtues that are Christian in nature and meaning, defined in the Holy Scriptures. It was found out that the role that Skovoroda himself chose for himself in life is the role of a "recluse". It was determined that the writer's lifestyle and views on life shaped his image as an abstinent person.

Key words: Kovalynsky, Skovoroda, biography, creative personality, character traits, Christian virtues, Christian morality.